

ÇATIŞMA VE DIALOG TARTIŞMALARI ARASINDA İKİ İNSAN, İKİ MEDENİYET

(Hay bin Yakzan/Doğu-Robinson Crusoe/Batı)

Yrd. Doç. Dr. Halls Çetin
Cumhuriyet Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

• • •

Özet

Medeniyetler arası çatışma teorisinin kökenlerini irdelediğimiz çalışmamızda, Doğu ve Batı medeniyetlerinin insan, toplum, doğa, madde, din, üretim, tüketim vb. konularına bakış açısını karşılaştıracğıız. Her iki medeniyette bu olguların yerini tarihsel ve felsefî kökenlerine inerek araştırmaya çalışacağız. Bunu yapmak için her iki medeniyetin de kendisine örnek olarak seçtiğı insan tipolojilerini, Hay bin Yakzan (Doğu) ve Robinson Crusoe (Batı), inceleyeceğiz.

Temel Kavramlar: Medeniyet, insan, doğa, din, tüketim, Hay bin Yakzan, Robinson Crusoe.

*Two Men and Two Civilizations between Conflict and
Dialogue Arguments (Hay bin Yakzan-Robinson Crusoe)*

Abstract

In this study where conflict of civilizations theory is examined we will compare the views on the human being, society, nature, matter, religion, production and consumption of the East and the West civilizations. We will go on comparing further these concepts both by historical and philosophical roots in the afore mentioned civilizations. In order to achieve this comparison we will examine the human being typologies that were modelled by both civilizations namely Hay bin Yakzan for the East and Robinson Crusoe for the West.

Key Words: Civilization, human being, nature, religion, production, consumption, Hay bin Yakzan, Robinson Crusoe.

Çatışma ve Dialog Tartışmaları Arasında İki İnsan, İki Medeniyet (Hay bin Yakzan/Doğu-Robinson Crusoe/Batı)

Medeniyetler arası çatışma teorisi aslında yeni bir teoridir. Biz bu teorinin değerlendirilmesine girmeyeceğiz. Ama bu teorinin özünde var olan insan, toplum, doğa, madde, din, üretim, tüketim vb. konularına bakış açısının her iki medeniyet içindeki (Batı ve İslam) yerini tarihsel ve felsefi kökenlerine inerek araştırmaya çalışacağız. Bunu yapmak için her iki medeniyetin de kendisine örnek olarak seçtiği insan tipolojilerini, Hay bin Yakzan (Doğu) ve Robinson Crusoe (Batı), inceleyeceğiz.

Bir medeniyet öncelikle o medeniyetin insanını tanımlar, o medeniyeti kuracak insanı kurar, onu üretir. Seçtiğimiz her iki örneği de öncelikle kendi tarihsel şartlarının ürünü olarak değerlendirmek gerekir. Her iki örneğin de tek başlarına bir medeniyeti temsil ettiği söylenemese de gerek İslam gerekse Batı medeniyetinin dönüşüm döneminde, her iki medeniyetin temel özelliklerin aynı atmosfer ortamında (ıssız bir adada) nasıl belirginleştiğinin ve daha sonrası için ürettiği ideal insan prototipinin işaretlerini görmek mümkündür. Hay, İslam medeniyeti için, Robinson ise Batı medeniyeti için örnek karakterlerdir ve her iki kahraman da kendi medeniyetlerinin temel argümanlarını doğalarında ve doğal durumda en iyi temsil eden tiplerdir. İdeal bir medeniyet kurgusunun doğal durum insanları olan bu iki kahraman, kendi medeniyetlerin temel özelliklerini üzerlerinde taşırlar. Bu tipolojilerin karşılaştırılması her iki medeniyetin de farklı tarihlerde ama aynı dönüşüm sorunlarını yaşadıkları dönemleri ve bu sorunlara çözüm önerilerini/bakış açılarını görmemizi sağlayacaktır. Tarihsel ve siyasal değişim çizgisi içerisinde her iki örneğin incelenmesi medeniyetler çatışmasının nedenlerini daha iyi anlamamıza katkıda bulunacaktır. Çünkü medeniyetler çatışması günümüze ait bir teori olsa da tarihsel bir pratiği ve felsefi bir altyapıyı yansıtmaktadır. Bu yüzden kahramanların kendi dönemlerinin tarihsel ve düşünsel atmosferinin farklılıklarını birbirine karıştırmadan ve birbiriyle örtüştürmeden Doğu'nun ve Batı'nın medeniyet algılamasının ipuçlarını bulabiliriz.

Unutulmamalıdır ki hiçbir kültür veya medeniyet dönemsal hareketlilik ve doğrusal gelişme/değişme/ilerleme süreci açısından mutlak benzerlik ve kesin doğrusallık açısından birbiriyle örtüşmez. Ancak, “ideal” tipolojiler örnekliğinden yola çıkarak yapmaya çalışacağımız gibi Hay bin Yakzan ve Robinson Crusoe, niteliksel gerçekliklerin, soyutlukların belli/temel unsurlarının mantıksal tutarlılığa sahip bir idealleştirme olarak somut alanda inşasıdır. Nitel değerleri nicel kişiliklere indirgemeden bu “saf örnek”leri karşılaştırabilir ve iki medeniyetin de dünyaya bakış felsefelerinin kökenlerini keşfedebiliriz.

İslam medeniyetinde doğa, insan, zaman, Tanrı, akıl, toplum ilişkileri, din algılamaları üzerine seçtiğimiz karşılaştırmalı eser İbni Tufeyl’in Hay bin Yakzan kitabıdır. Bu eser İslam dünyasında akıl-vahy, insan-doğa, insan-insan, insan-toplum, insan-çşya ilişkilerini anlatan bir kitaptır. Bu kitaptaki Hay bin Yakzan da İslam medeniyetinin prototipi/ insanı/kahramanı olarak Batı medeniyetinin temsilcisi Robinson Crusoe’nun karşısında yer alır.

Bu çalışmamızda tarihsel olarak her iki medeniyetin kökenlerinin atıldığı 13.ve 17. y.y. arası dönemde yaşamış her iki medeniyet için de önemli düşürürler olan İbni Tufeyl (1106-1186) ve Daniel Defoe’nun (1660-1731) eserleri Hay bin Yakzan ve Robinson Crusoe’daki medeniyet kurgularını inceleyeceğiz. Her iki eserde ıssız bir adaya düşen insanın hikayesidir; biri doğulu diğeri batılı, biri Müslüman diğeri Protestan. Bu eserler doğal durumdaki bir insanın doğası üzerine yazılmış her iki medeniyetin en üst eserleridir. İnsanın doğası üzerine çalışmalar aslında bir medeniyetin hangi insan üzerine kurulacağı sorusuna cevap arayışıdır. Doğunun ideal tipi Hay, batının ideal tipi Robinson’dur. Hay, o dönemde İslam medeniyetinin en önemli sorunsalı olan Tanrı ve akıl sorgulamasını yapmak, saf aklın Tanrı, doğa ve hayatla ilişkisini keşfetmek için saf medeniyet ve hikmet arayıcısı olarak ıssız adaya daha bebekken konmuştur. Robinson ise bunun tam aksine, kendi döneminde Batı medeniyetinin en önemli sorunu olan yeni bir medeniyet kurmak ve diğer medeniyetlerin medenileştirilmecisini (kolonizasyon, emperyalizm) sağlamak örnekliği için adaya ilkel insanları “medenileştirecek” uygar insan misyonu ve donanımıyla getirilir. Bu açıdan bakılınca Hay, doğa ve hayat kaynaklı bir medeniyeti tecrübeyle/deneme yanılma yoluyla kurmaya çalışan bir kaşif, Robinson ise doğa ve hayata hükmeden ve onları kendi misyonuyla/ bilgisiyle yeniden düzenleyen/kullanan bir medeniyet mucididir. Kısaca bu hikayelerden biri bir medeniyet arayışını diğeri bir medeniyet yayılışını anlatır. Doğal olarak da kahramanlardan biri misyon diğeri de misyonerdir.

A. BATININ DÖNÜŞÜMÜ

Ortaçağ, dinsel bir çağın ve Roma İmparatorluğunun yıkılışıyla oluşan otoritelerin kendi alanlarında hakim olduğu, kilisenin tanımlamış olduğu uhrevi ve dünyevi alanlarda, nüfuzunu rakipsizce gerçekleştirdiği ve kilisenin kutsadığı imparatorun diğer otoritelerce tanındığı bir dönemin adıdır. Dinin tek temsilcisi kilise, sosyal, siyasal alanlarda da meşruiyet kaynağı olarak dinsel ilkeler sunan aşkın güçtür.

Ortaçağda Avrupa'nın sosyal organizasyonu şöyle karakterize edilebilir (WIGHT, 1977: 26-29): Bütün ilişkilerin ve çatışmaların çerçevesini ve her şeyin meşruiyet kaynağını oluşturan, tek, bütün ve bölünmez bir Hıristiyan ülkesinin varlığı; iktidarın, hiyerarşik olarak birçok yönetim birimleri arasında dağılımı ve parsellenmesi; kralın dünyevi, Papalığın uhrevi sahada "evrensel nüfuz" iddiası; kral ve kilise arasında Hıristiyan dünyası ve toplumu üzerinde üstünlük mücadelesi. Otoritelerin meşruiyeti Hıristiyan toplumunun temelini oluşturan tanrısal buyruklarla ya da kilise doktrini ile açıklanır. Dolayısıyla ideolojik bir totaliteden bahsetmek mümkündür.

12.yy.dan itibaren Avrupa'da bir dönüşüm dönemi başlamıştır. Bu dönüşüm, ekonomik düzeyde ticaretin canlanmasına koşut olarak gelişen kent yaşamının giderek önem kazanması, kentlerin siyasal iktidar düzeni içinde yer alması, siyasal düzeyde ise krallıklara bölünmüş Avrupa'da modern devletin en belirgin unsurlarından biri olan "Ülke"nin ağırlık kazanmaya başladığı bir devlet düzeninin ve buna bağlı olarak yeni bir orta sınıfın -Burjuvazi- iktidardan pay arayışı, çeşitli sınıflar arasında kurumsallaşan tabakalar yönetiminin yerleşmesi olarak özetlenebilir.

Bu canlanma ve değişimler ile feodal toplum örgütlenmesinin temelleri sarsılmıştır. Bu sarsılma bir yandan toplumsal tabakalar arasındaki bölünmenin değişmesi diğer yandan da feodal yönetim mekanizmasının esasını oluşturan iktidar ilişkilerinin dönüşmesi şeklinde olmuştur. Toplum oluşturan soylu-ruhban-köylü tabakalaşması yerini güçlenen burjuvazinin de içinde olduğu çatışmacı toplumsal yapıya bırakmıştır (KANSU, 1994: 23). Bunun sonucunda burjuva sınıfı kentlerde özgür yönetim kurarak feodal baskılardan ve kilisenin etkisinden kurtuldu. Eski dönemin kişisel tabiiyeti yerini belli bir ülke parçasını esas alan yeni bir yönetim anlayışına bırakmaya başlamıştır. Kentisel gelişme bu anlayış sayesinde bir ülke ya da toprak parçası üzerinde yaşayanların ortak çıkarlarının temsil edilmesi anlamında ortaklaşa bir örgütlenmeye yol açmıştır. Kentlerdeki bu gelişme feodalitenin kişiselliğe, kan bağına, akrabalığa, hanedanlara, kişisel sözleşmelere dayalı meşruiyet ilişkilerine, ülke kavramını, ülke üzerinde yaşayan insanların temsil edilebilirliğini ve ayrıca bu temsil ilişkisinin kişisel nitelik taşımayan hukuk kurallarına göre belirlenmiş statülere

sahip tabakalar çerçevesinde gerçekleştirileceği düşüncesini yerleştirmiştir. Toplumsal tabakaların kralın ya da prensin kişisel ilişkilerinden ve isteklerinden bağımsız hukuk kurallarıyla benimsenmiş statüler çerçevesinde ayrı bir temsili siyasal birim niteliğini kazanmaları olmuştur (AĞAOĞULLARI/KÖKER, 1991: 189).

13. y.y.da parasal araçların yayılması, ekilen alanların genişlemesi ve nüfusun artması toplumu dünyevileştirerek kilisenin toplum üzerindeki etkisini azaltmıştır. Tüm bu gelişmeler ve değişmeler kilisenin kültürel ve sosyal tekeline kırmış ve kiliseyi ve kilisenin Hıristiyanlığı yorumlayışını etkilemiştir. Bu yüzyılda tek eğitim merkezi manastırların karşısına üniversitelerin çıkması ile bilimde, felsefede belirli bir özgürlük ve özgünlük doğmaya başlamıştır (DUBY, 1991: 158).

Krallıklarla beraber uluslar ve ulusal devletler ortaya çıktı. Ulusal ayrımlar belirginleşti. Halk artık kendini şu lordun bu efendinin uyruğu değil kralın uyruğunda görmeye başlıyordu. 10.y.y.ile 15.y.y.arasındaki en önemli gelişme orta sınıfların güçlenmesidir. Bu sınıfın yaşam şartlarındaki gelişme tüm toplumu değiştirdi. Eski düzenin lokal ve genel tüm kurumları ulusal devlet ve krallık ölçeğinde yeniden oluşturuldu. Kral, Burjuvazi ve soylular arasındaki ilişkileri kullanarak, onların içinde kalarak ve bunları kendi yararına kullanarak kendi iktidarını güçlendirmeye çalıştı (MOOR Jr., 1989: 10-11).

Krallıkların güçlenmesi beraberinde burjuvaziye de güçlendirmekteydi. Burjuvazi ticaretin korunması, güvenliğin sağlanması için ordu ve güçlü yasalardan yana idi. Bu birliktelikle burjuvazi uluslararası ticarete adım atacağı güveni sağlarken kral da düşmanlarına karşı elinde devamlı, hazır, güçlü bir ordu elde etti. Kralın gücü burjuvazinin mali desteğine bağlıydı. Bu destek ancak ticaretin gelişmesiyle devam edebilirdi. Kral bu yüzden ticareti arttırıcı ve tüccarları özgür kılıcı kanunlar çıkartıyordu. Burjuvazi de deniz aşırı ticaret yaparak, köle satarak, keşiflerle elde edilen madenleri işletip pazarlayarak gücünü artırıyordu. Tüm bunlar daha sonra ortaya çıkacak Batı medeniyetinin de sermaye birikimini oluşturmaya başlıyordu.

1. Reform: Batının Yeni Tanrı Arayışı

Kralın karşısında kalan tek güçlü rakip kiliseydi. Halk hem kilisenin uyruğu hem de kralın uyruğu, hem krala hem de kiliseye vergi veriyor, kilisenin ve kralın eğitimini alıyor, her ikisinde de yargılanıyordu. Ortada iki başlı bir iktidar vardı. Hem kralın hem de papanın egemenlik iddiasında buldukları farklı farklı toplumlar değil aynı toplumdur. Aynı topluma hitap etmenin çatışmalarıydı bunlar. Çünkü kilise ve devlet iki ayrı toplum olarak örgütlenmemiş aynı toplumun iki ayrı kurumu olarak örgütlenmiştir. Bunun

sonucu olarak iktidarın kaynağı ve kullanımının tek elde toplanması kolaylaşmıştır (SABINE/THORSON, 1973: 305). Burjuva sınıfı, kilisenin feodal yapıyı koruyucu ve kendi gelişimini engelleyen yapısına karşı kralın yanında savaşa girdi. Bu sınıf yanına kilise sistemini eleştiren dinsel kesimi de alarak kilise iktidarına karşı mücadeleye girdi. Dine karşı bu dinsel savaş Protestan reformu olarak yürüdü. Burjuvazi böylece ikinci büyük savaşına Protestan reformcularını yanına alarak Katolik kilisesine karşı yaptı (HUBERMAN, 1974: 85-90).

Reform hareketlerinin temel dayanak noktası şu idi: bireyler doğrudan tanrıyla ilişki kurabilir, bunun için kiliseye ve onun dinsel ve törensel kurallarına gerek yoktur, insanlar İncili kendileri okuyup yorumlayabilir, Tanrıyla kulu arasına hiçbir şey giremez.

Luther, Calvin gibi düşünürler Reform hareketini ve görüşlerini tüm Avrupa'ya yaydılar. Protestanlık olarak yeni bir dinsel yorum ortaya çıktı. Protestanlık ile Avrupa'da evrensel bir örgütlenme olan kilise ve bu kilisenin hiyerarşik örgütlenmesi parçalanmıştır. Dini anlama ve yaşama açısından kilise yerini bireye bırakmıştır. Dinsel ve felsefi anlamda özgürleşme süreci başlamıştır.

Her şeyden önemlisi Weber'in belirttiği Protestan ahlakı ile kapitalizmin ilişkisinin batı medeniyetinin temellerini kurmuş olmasıdır. Protestan ahlakı çalışma ve biriktirme dışı tüm uğraşları kötülemiş, çalışmayı ve biriktirmeyi kutsamış, tanrısal kurtuluşa ermenin yolu olarak lüksten, boş işlerden, uykudan kaçınarak çalışma, kazanma ve biriktirmeyi yüceltmıştır ki bunun sonucunda Batı medeniyetini kuracak bir kapital doğmuştur. Bu anlayış belirli bir sermaye birikimi sağlamış bu da kapitalizmin ruhu olan girişimciliği arttırmıştır. Reformun doğurduğu bu Protestan ahlakı tüketimden çok üretimi arttırmıştır. Reformun doğurduğu Protestan ahlakı Batı medeniyetinin ve kapitalizmin ruhudur (WEBER, 1958: 19). Bu yüzden Batı medeniyetini Protestan ahlakından ve kapitalist dönüşümden bağımsız anlayamayız.

2. Rönesans: Batının Yeni İnsanı Yaratması

Rönesans hareketi ile Avrupa'da insana, topluma, bilime, sanata, dine, tarihe tüm siyasal ve sosyal olgulara bakış olarak büyük bir nitelik değişimi olmuştur. Rönesans, Avrupa medeniyeti açısından karanlık çağın bitişi insana ve insan aklına olan güven ile birlikte Aydınlanma çağının başlamasıdır. Avrupa açısından Rönesans bir tarihsel dönüşüm, bir devrimdir. Rönesans'ın önemi özgürlük kavramı etrafında oluşan bireycilik anlayışının gelişimine temel oluşturan bir hareket olarak yeni bir insan felsefesi doğurmuş olmasıdır (KILIÇBAY, 174-178).

Rönesans'ın insan anlayışının en önemli noktası; insanın kendi eylemiyle kendini gerçekleştiren, kendi tarihini kendi yapıp ettikleriyle oluşturan bir varlık olduğu anlayışıdır. Eski çağdaki toplumsal ve bireysel şartların içine hapsedilmiş durağan insan yerine dinamik bir insan anlayışı doğmuştur. Birey artık kişisel gelişim tarihine kendisi yön verecektir. İnsan aklının tek yol gösterici olduğu kabul edilmiş, insan aklının sürekli bir şekilde ileriye doğru geliştiği anlayışı sonucu akıl dışı engellerin kaldırılarak akla uygun "rasyonel" bir düzen kurmanın gerekli olması anlamında projeler ve arayışlar başlamıştır.

Rönesans; insanın, eşyanın, dünyanın yeniden tanımlanmasıdır. Rönesans'ın temel düşünce merkezinde hümanizm vardır. Hümanizm her şeyin ölçüsü olarak insanı kabul etmektedir. Kilisenin skolastik ortaçağ anlayışı reddedilerek bilimde, felsefede, sanat ve edebiyatta özgür insan anlayışının savunulmasıdır. İnsan her alanda yüceltilmektedir. İnsanların özgürlüğü, eşitliği, aklın egemenliği savunulmuştur. Ortaya ferdiyetçi, akılcı ve yaşama her şeyden fazla değer veren "rasyonel birey" çıktı. İnsanın her şeyin ölçüsü olduğu hümanizm felsefesi insanı doğaya, tekniğe, bilime, sanata yöneltti ve bu alanlarda çok hızlı ve yaygın bir gelişme ortaya çıktı. Astronominin, Coğrafyanın gelişmesi ile kilisenin dogmatik düşünceleri yalanlanarak kilisenin değerleri zayıfladı. Dinsel iktidar yerini aklın iktidarına bıraktı. Bu akıl Batı medeniyetini kuran akıl gücüydü ve Batı bu akılla diğer dünyaları keşfe çıkacak ve onları da bu aklın egemenliğine sokacaktı. Diğer dünyalar bu akıl egemenliğinde medenileştirilecek, ellerindeki kaynaklar bu medeniyetin hizmetine sunulacaktı. Büyük keşifler, uluslararası ticaret ve sömürgecilik sayesinde Avrupa'ya altın, gümüş gibi değerli madenler akmış, getirilen kölelerle işgücü oluşturulmuş ve sanayi devrimi ile büyük Batı medeniyetinin yükselişi doruğa çıkmıştır.

Tüm bu batı medeniyeti dönüşüm sürecinde; zaman ve mekan anlayışında, doğa ve insan anlayışında, madde ve paranın yeri konusunda, akıl ve insanlar arasındaki ilişkiler anlayışında büyük bir devrim yaşanmıştır. İşte bu medeniyetin tarihi ile tek bir kişinin (Robinson Crosoe) tarihi arasında çok büyük benzerlikler vardır. Robinson Crosoe batının bu dönüşümünde ortaya çıkan tüm özellikleri üzerinde taşıyan, hem kendi dönemi hem de daha sonraki dönemler için bir prototiptir. Robinson, ortaçağ anlayışının yıkılıp yerine modern batı medeniyetinin kurulduğu dönemi temsil eden bir burjuvadır. O, maceracı, tüccar, kaşif, dinine bağlı, çalışmayı kutsayan, Avrupalı efendi, adasının kralı, bilge öğretmen, rasyonel insan/homo economicus, üretken, tutumlu, başkomutan, vali, tüm mesleklerden anlayan bir modern birey olarak yeni doğan batı medeniyetinin aslında ta kendisidir.

B. DOĞUNUN ÇÖZÜLÜŞÜ

Ortaçağda İslam dünyasının içinde bulunduğu durum ise tamamen farklı bir yapıdır. İslam medeniyeti kendi dünyası içerisinde parçalılıktan kurtulmuş, din ile devlet arasında çatışmaları çözmüş, bireylerin güvenliğini temin etmiş devletler halinde bir dünyayı temsil etmektedir. Batıdaki gibi birey-toplum-din-devlet çatışması yerine diğer dünyalara dinin mesajını yayma çabası vardı. Dinin belirlediği ilkeler gereği maddeye ve sömürüye yönelik girişimleri zayıftı. Bireyler, toplumsal ve siyasal birliklerin gölgesi altında ezilirken teba olma anlayışı yönetimde yaygındı. İslam medeniyetinin doruktaki düşünürlerin çıktığı bu dönemde aslında erken bir aydınlanma yaşıyordu. 9. yy.dan itibaren yükselen felsefe, kelam tartışmaları İslam dünyasının bilimsel olarak önünü açıcı girişimlerdi. Bu dönemin İslam medeniyetine kazandırdığı ivme daha sonraları takip edilememiş, diğer alanlara aktarılamamıştı. 14.yy.dan itibaren düşünsel dünyanın donması İslam medeniyetinin de donmasına neden olmuştu. İslam dünyası bilimsel ve teknik olarak gerilemeye ve fakirleşmeye başlamıştı. Medeniyetler arası üstünlüğün askeri alanlarda gerçekleşeceğine yönelik inanç hakimdi. İslam dünyası batı medeniyetinin aksine dinamik değil tamamen statik bir bilimsel, toplumsal, ekonomik, siyasal tarihsel süreç sergilemiştir. Dinin dünyaya egemenliğinin sorgulamasını yapmak bile dinden çıkma nedeni olarak kabul edilen bir medeniyette batı dünyasında yaşanan Reform, Rönesans gibi devrimlere şahit olmak mümkün değildi. İslam dünyasında birey-doğa-din-iktidar ilişkileri konusunda çok kapsamlı tartışmalar yerine çok uzun bir dönem boyunca din ile akıl arasındaki ilişkiler tartışıldı. İslam dünyasının belki de bin yıllık bir zaman diliminde bu sorunu çözüp fiziki gerçeklerin, realitenin içine girememesi sancısı halen devam etmektedir. Batı akıl ve din arasındaki çatışmada tercihini akıldan yana yaparken, doğuda din akli kontrol etmeye devam etmektedir. Batılı birey tüm toplumsal ve siyasal olguların aktif/öznesi olma bilincinde iken doğulu için henüz birey demek bile imkansızdır. Onun kendisini tanımlamasından önce ailesi, aşireti, dini, mezhebi, ırkı, toplumu, devleti onu tanımlamaktadır. İslam dünyasında bireyin yaratılma çabası aslında aklın tecrübeleriyle elde edilen bilginin Tanrısal buyruklardan (vahy) daha üstün (veya bir filozofun bir peygamberden daha üstün) olduğu tartışmalarıyla başlamış ve orada boğulmuştur. Bu tartışmanın devam etmesi günümüzde İslam dünyasının bin yıllık bir sancı içerisinde bocaladığını da gösterir. Bu sancılar batı medeniyetinin ulaştığı sadece maddi refah düzeyi için değil insanın içerisinde yaşayacağı toplumsal, siyasal, ekonomik tüm unsurlar için söylenebilir. İnsan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi alanlarda da Batı medeniyeti ile İslam medeniyeti arasında oldukça fark vardır.

C. MEDENİYETLERİN DOĞAL İNSANI

1. Hay bin Yakzan

Hay, yasak bir ilişkinin meyvesi olarak dünyaya gelir ve ıssız bir adaya atılır. Bir ceylan tarafından büyütülür. Büyüme süreci boyunca hayvanları taklit ederek ve akıl yürüterek adada yaşamayı öğrenir. Akıllı ile Tanrıyı, doğayı, hayatı keşfeder. Diğer bir adadan kendi adasına gelen dindar biri olan Absal ile dostluk kurarak toplumsal, dinsel bilgileri ondan öğrenir. Absal kendi toplumunda ayrılıp inzivaya çekilmek için adadadır. Diğer adadaki kardeşi Salaman dinin görünen gerçekleriyle ilgilenen biridir ve onların adası dinsel ve toplumsal olarak bozulmuş bir adadır. Hay ve Absal o adada dinin gerçeklerini insanlara anlatmaya çalışır ve sonuçta insanlardan ayrılarak adaya geri dönerler. Hikayede Hay saf akıllı, Absal saf imanı, toplum ise dünyevi gerçekleri temsil etmektedir. Hikaye o dönemin temel tartışma konusu olan insanın doğası pür akılla birleşebilir mi?, Felsefe ve din arasında tam bir uygunluk var mı? sorularının cevabını arar. Akıl ve vahy arasındaki ilişkide birbirinin yokluğuna katlanamazlık çıkar. Vahy'siz akıl ve akılsız vahyin eksikliği vurgulanır. Akıl ve din birbirini tamamlar. Filozof ve dindarın buluşmasının hikayesi olan eserde dindarın filozofa tam bir hayranlığı ve teslimiyeti vardır. Eserde bir toplumu bozan unsurlar olarak dünya nimetlerine meyletmenin anlatılması da önemli bir ayrımdır.

2. Robinson Crusoe

Robinson İngiltere'de yaşayan tüccar/orta sınıf/burjuva bir ailenin çocuğudur. Zengin olmak için Brezilya'da çiftlik edinir, köle ticareti yapar, Afrika'dan köle getirmeye gider, gemisi batınca ıssız bir adaya düşer ve orada yaklaşık otuz yıl doğayla, hayvanlarla, diğer insanlarla mücadele eder. Robinson hiçbir zaman bu adayla yetinmez, sürekli karşıdaki adaları düşünür, oraya gitmek ister. Yamyamlar arasından kurban olan Cuma (Friday) yı kurtarır. Ona konuşmayı öğretir, dini inançları anlatır. Kıyıya yanaşan bir geminin iç çatışmasında kaptanı kurtarır. Kaptan ona minnettar olur ve tayfasıyla birlikte onun emrine girer. O adanın mülkiyetini üzerine alarak ve orada vatandaşlar bırakarak zengin biri olarak ülkesine döner.

D. MEDENİYETLERİN DOĞASI

1. Doğal Hayat

Hay için benlik, Tanrının muradına uygun olarak şekillendirmeye çalıştığı bir duygudur. Tüm canlıları kendisinden üstün özellikler ve zaaf lar atfederek tanımlar. Tüm canlılara değer verir, onları korur. Tüm değerliliğinin

tanrıdan kaynaklandığına inanır. Tanrıya benzemek, onu taklit etmek en büyük şereftir. Tanrının karşısında küçülürken, haddini bilen, sınırlı bir ben duygusu vardır (İBNİ TUFEYL, 1996: 124,129).

Robinson ise tamamen bencil, kendisinden güç ve makam olarak aşağı olanlara karşı kibirlidir. Kendisine Efendi! diye hitap edilmesini ister. Tek başına bile kendisini ıssız adanın kralı olarak ilan eder. Evinde beslediği hayvanların efendisidir, kendisiyle konuşma şerefini papağana verir, adasında istediğini asar, istediğini keser, herkese dilediği kadar hak ve özgürlük verir, adada tek yetkili otorite kendisidir, hiçbir uyuğuna kendisine itiraz etme, baş kaldırma imkanı tanımaz (DEFOE, 1998: 95).

Adaya başka insanlar ayak bastığında, onları bir arkadaş veya birlikte yaşayacak insanlar değil birer uşak, birer köle olarak değerlendirir. Dünyanın merkezinde kendisi vardır. Onlar bu kral uğruna gerektiğinde ölmesi gereken birer uyruktur, tüm varlıklarını bu yüce zata borçludurlar. O da zaten bunu devamlı onların yüzlerine vurur. Tüm ilişkilerin merkezinde kendisi vardır. Tüm varlıklarla ilişkisi pragmatiktir. Tanrıyı bile zaman zaman kendine faydalı olup olmamasına göre değerlendirir. Tüm varlıklar onun için iki sınıftır. Faydalanılacak olanlar, faydalanılmayacak olanlar, mutluluk verenler acı verenler.

Kahramanlar, kendilerini hayatı ve dünyayı kim olduklarına verdikleri cevap doğrultusunda tanımlarlar. Biri insan doğasının keşfine çıkıp, iyilikleri geliştirmek, kötülüklerini temizlemek için uğraşırken, diğeri her yere benlik duygusunu sunan, kendi benliği ile evreni doldurmaya çalışan, her yerin kendisinin olmasını isteyen, hırs tutkunu bir insandır. Biri egosunu terbiye ve temizliğe tabi tutup kontrol altına almaya çalışırken diğeri egosunu besleyen, büyüten onu kontrol etmek yerine onun kontrolüne giren bir kişidir.

Hay, beslenmek için türünün devamını sağlamakta zorlanmayan, çekirdeği olan meyveleri tercih eder. Çekirdekleri asla yemez, bozmaz, taşlık ve çorak alanlara atmaz, toprağa gömmeye çalışır. Olgunlaşmış meyveler dururken hamları tercih etmez. Bitkileri asla kökünden koparmaz, tohumlarını toprağa atar, yiyecek bitki bulamazsa hayvanlardan önce yumurtaları, bunun da sayısı en fazla olanını tercih eder (İBNİ TUFEYL, 1996: 131-132).

Robinson, çalışkanlığından dolayı oldukça iştahlı ve bir o kadar da oburdur. Her besinden tatmak, her gördüğünü yemek, canını çeken şeylere ulaşmak ister. Bilip bilmeden bitkileri koparır, üzümünden şarap yapar, her yemekten sonra kahve keyfi yapar. Bir yemeyi iki gün üst üste yediği zaman hayıflanır, börek yapar, muhallebi yapar (DEFOE, 1998: 105-107). Karşısına çıkan bir limon ağacından taşıyabileceği her yerine limon doldurur. Üzümü gereğinden fazla toplayarak çürütür. Mutlu olmak için her yolu meşru kabul

eder (DEFOE, 1998: 85-87). Hay hayatını kendisinin ulaştığı helal ve haramlar çerçevesinde sınırlandırırken Robinson için hayatta sınırlandırma olmaz.

Hay, hayvan derilerinden elbise yapar, çıplak olmaktan utanır. Giyiminde temizlik, düzenlilik, güzellik, estetik çok önemlidir. Sık sık yıkanır, dişlerini, tırnaklarını, gövdesini sürekli temizler. Çiçeklerden, otlardan güzel kokular elde eder, onları sürünür (İBNİ TUFEYL, 1996: 134).

Robinson, eskiyene kadar aynı elbiseyi giyer. Elbise giymeyi düşünmez ama sıcağın derisinin su toplamasından korktuğu için giyinir. Kendisine terzilik hünerleri yardımıyla elbise diker. Elbiseleri için estetik, temizlik ve düzenlilikten daha ziyade ihtiyaçlarını karşılamak amacını gözetir. Giyimdeki amacı daha çok alet taşımak ve kendisini korumaktır. Adayı keşfetmek için elbisesine aletlerini, silahlarını koymak için onlarca cep yapar. Hatta o halini palyaçoya benzeterek kendisine güler. Temizliğe hiç önem vermez. Çok kirli ve düzensiz olduğunu sık sık dile getirir. Fakat ülkesine dönerken gemideki en iyi elbiseleri seçerek bir kral gibi giyinir (DEFOE, 1998: 116).

Hay, besinlerini vücudunun sağlamlığı için tercih eder. Bedenini tanrının bir emaneti olarak kabul eder. Beden onun için Tanrıya karşı görevlerini yerine getirmenin, ona ibadet etmenin bir aracıdır. Tanrıya karşı görevlerini yerine getirmek için sağlıklı olması gerektiğine inanır. Bu yüzden sade bir hayat yaşamayı ve dış etkilerden bedenini korumayı tercih eder (İBNİ TUFEYL, 1996: 87,95).

Robinson ise çok çalışır, bedenini amacı olan her şeye seferber eder, güçten düşüp yoruluncaya kadar çalışır. Bedeni onun için Tanrının emaneti olmak yerine amaçlarına ulaşmanın bir aracıdır. Bedenine verdiği değer onu daha fazla çalıştırmak istediğinden doğar. Bedenini tehlikeye düşürmekten çekinmez. Hatta çok yorgunluktan hastalanınca, bedenini kıymetini bilir (DEFOE, 1998: 76,157).

Hay, hayatının birçok bilgisini hayvanları ve doğayı taklit ederek öğrenmiştir. Çünkü onun annesi ceylan (doğa) da bir hayvandır. Büyüyene kadar onlardan öğrendiği şeyleri daha sonra hayata uygular. Elini kullanma gücü ile diğer canlılardan üstün yanını anlar ve onlara egemen olur. Hayatta kalma, canlılığını sürdürme ve yaşama ihtiyaçlarını karşılama yönünden tüm canlıların birbirine benzediklerini görür. Ceset gömmeyi, ev yapmayı, avcılığı hayvanlardan öğrenir. İşini yarayacak hayvanları evcilleştirir, onlara faydalı olur, onlardan faydalanır. Hayvanlara karşı oldukça şefkatli davranır, hiç birini amacı ve doğası dışında kullanmaz, yaralı olanları tedavi eder, sayıca çok olan ve çabuk üreyenleri yemek için tercih eder, herhangi bir hayvanın türünün yok olmaması için çalışır, onun Tanrının emaneti sayar ve yaşam haklarına saygılı olur. Hay, kendisini kendinden aşağı kabul ettiği yaratıkların hizmetine

adamıştır. Bitki ve hayvanların tüm ihtiyaçlarını karşılar. Susuz çiçeğe su, korkan hayvana yuva verir. Zayıf hayvanı güçlünün elinden kurtarıp hür bırakır, tüm bitkilerin önünü güneşe açmak için uğraşır, ırmakları bitkileri sulamakta kullanır (İBNİ TUFEYL, 1996: 95-96, 134).

Robinson, her şey gibi hayvanların da kendisi için yaratıldığına inanır. Onları her istediği zaman öldürür, işine yarayıp yaramadığını bilmeden ateş eder, işine yaramıyorsa derisini alır, kedilerinin sayısı fazla olunca yavrularını öldürür (DEFOE, 1998: 148), yaralı bir keçiye yemek için iyileştirir, evcilleştirmek için hayvanları açlığa mahkum eder, yaralı tekeyi yerinden kaldıramayınca, başkalarını korkutması için öylece bırakır (DEFOE, 1998: 146), açlıktan yanına gelen hayvana biraz yiyecek verir ama, uzun süre pişman olur (DEFOE, 1998: 51).

Hay'daki şefkat ve vicdan duygusu yerine Robinson için güç ve fayda önemlidir. Onun tek düşüncesi arzu ve ihtiyacına uygun olanı yapmaktır. Hay için hayvanlar doğal dengenin bir unsurudur, kimde olursa olsun en değerli şey onun için candır. Hiçbir hayvanı sebepsiz yere öldürmez, onları Tanrının kendisine sunduğu bir emanet olarak algılar. Robinson için doğa gibi hayvanlar da kendine sunulmuştur, bu yüzden onlara istediği gibi davranacağına ve kullanacağına inanır.

2. Dinsel Hayat

Hay'a göre Tanrı yetkin, sonsuz, iyilik ve güzellik sahibi bir yaratıcı olarak evrenin hakimidir. İnsanlar ona karşı sorumludur. Ruhun amacı bu varlığın bilgisine ulaşmaktır. Evrenin merkezi Tanrıdır, eğer insan kendini Tanrının yerine koyarsa ceza çekecektir. İnsan Tanrıyı doğada, kendinde, her yerde ve her işte müşahade etmeli, tüm zamanını ona ayırmalı, onun için yaşamalıdır (İBNİ TUFEYL, 1996: 121-123).

Hay için Tanrı en yüce varlık olarak düşünülmesi gereken, ibadet edilmesi gereken tüm hayatın kaynağıdır. İnsanın görevi bu aşkın güce mutlak bağlanmaktır. Onda insan kaybolmalı kendi varlığını o varlıkla bütünleştirmeli, onun içinde eriyerek yok olmalıdır. Tek mutluluk budur. Mutluluğun kaynağı bu dünyayı değil öbür dünyayı düşünerek hareket etmektir. Onunla bir olmayan kendini ona adanmayan tüm varlıklar bu dünyada mutsuz olacak, diğer dünyada ise acı çekeceklerdir. Hay'ın tüm amacı tanrıya ulaşmak, düşünceleri, davranışları ile onun rızasını almaktır (İBNİ TUFEYL, 1996: 124-125).

Hay, konuşmayı ve Tanrısal buyrukları adasına gelen dindar bir kimse olan Absal'dan öğrenir. Hay inandığı şeylerin dinsel bütünlüğünü, ibadeti vs. Absal'da bulur. Absal da aradığı tüm hakikatleri Hay'dan öğrenerek imanı güçlenir. Her ikisinin de akıl ve imana yönelik tüm sorunları, kuşku ortadan

kalkar. Absal daha sonra Hay'ın büyüklüğünü kabul ederek onun emrine girer (vahiy aklın emrinde). Müşahedeye büyük önem veren Hay, Absalın adasına giderek oradaki insanların halini bizzat kendisi görmek ister. Absalın adadakileri tebliği sonucu onların bozulduğunu, bilgili insanlara inanmayarak büyük bir kötülük içerisinde olduklarına inanır. Hay için en büyük kötülük dünya için çalışmak, yaratıcıyı unutmaktır. Dünya ile meşguliyeti, dünya için çalışmayı, mülkiyet edinmeyi, hakkından fazlasını istemeyi, zorla elde etmeyi, çalmayı aşağılar. Bilgisizlik üzerine kurulu hayatı lanetler. Bütün amacı mal toplamak, yemek-içmek, cinsel arzu peşinde koşmak, başkalarına kin ve nefretle yaklaşmak, başka insanları ezmek, küçük düşürmek, mevki ve makam peşinde koşmak olanları ve bunun için yaşayanları en aşağılık insanlar olarak değerlendirir. Onun için asıl olan öte dünya için çalışmak, bu dünyanın uğraşlarından ve nimetlerinden yüz çevirmektir (İBNİ TUFEYL, 1996: 155-157). Bu yüzden de insanların olduğu adadan ayrılarak tek başına kendi adasında inzivaya çekilir.

Robinson'un Tanrı anlayışı eski günlerinden kalma kulaktan dolma bilgilerdir. Ona göre Tanrı evrenin yaratıcısı ve yöneticisidir. Her şeyin oluşmasını o takdir eder. Bu yüzden davranışlarının sonuçlarını Tanrıya bağlar. Mutlu olduğunda onu anar, mutsuzluğunda sebep olarak onu görür. Tanrıya ibadet etmek için onun kitabını okur, bu zamanlarda oldukça dindar görünür. Yaradılışını, öbür dünyayı düşünür. Günün bir bölümünü ona ayırır ve kitap okur. Fakat başına bir bela, felaket geldiği zaman Tanrıya inancı zayıflar ve güveni kaybolur, onu acizlikle suçlamaya çalışır, iyilik ve yardım gördüğü zaman onu yüceltirken bir zarar ve kötülük tüm bu duygularını köreltir. Adaya ayak bastığı günü kutsal ilan eder, yıldönümlerinde kutlama yapar (DEFOE, 1998: 172-178).

Robinson'un Tanrı ile ilişkisi pragmatiktir. Tanrıya kendisine faydalı olduğu, onu tehlikelerden kurtarıp esirgediği, çaresizken yardım ettiği zamanlarda bağlıdır. İşe daldığı, mutlu olduğu zamanlarda ona tamamen uzaktır. Tanrıya karşı sorumluluğunu bilir, ama bunu Tanrı onu rahat ettirdiği zamanlarda yapar, kendini maddi anlamda rahat hissetmezse umursamaz. Tanrıyla ilişkisini onun verdiği şeylere karşı verdikleriyle ölçer. En büyük ibadetin çalışmak olduğuna inandığı için zaten o her zaman tanrıya ibadet etmektedir. Manevi boşluğa düştüğünde İncil okur, bunu kendini mutlu kılması ve manevi rahatlama için yapar.

Robinson, Tanrıya kendisini mutlu kıldığı sürece övgüler düzer ve onun sadık bir kulu olacağına dair yeminler eder (DEFOE, 1998: 113-114). Ama çeşitli sorunlar ve güçlüklerle yüz yüze geldiğinde tanrıyı. "Tanrı yarattıklarına karşı niçin bu kadar acımasız" (DEFOE, 1998: 57) olarak suçlar ve "adada duyduğum bu korkular dinle ilgili tüm umutlarımı yok etmişti,

Tanrıya karşı duyduğum sonsuz inanç; bugüne dek bana sayısız nimetler veren Tanrı sanki beni korumaktan acizmiş gibi, kökten silinmişti” (DEFOE, 1998: 132) sözleriyle de Tanrıyı sorgular.

Robinson, çoğu zaman kadere ve doğaya meydan okurken zaman zaman da kadere rıza üzerine bir dünyaya dalar. Bu onun burjuva kültüründen edindiği bir anlayıştır. Dinin yeri kişinin özgürlüğü ve iradesinin üzerinde olmamalıdır. Ama insanlar içine düştükleri kötü şartlara da Tanrıya inanıyorsa rıza göstermelidirler. Ortaçağda din, üst tabakaların alt tabakaları ezmelerini meşrulaştırmak için kullanılan bir araçtı. Robinson da bu tarihsel gerçekliğin farkındadır. Ona göre “insan yaşadığı kötülüklerden, kendi hesabına ders alınabilecek olumlu yönler çıkarmasını bilmelidir,” (DEFOE, 1998: 60) “insanlar, birçok kimselerin kendilerinden daha kötü durumda bulunduğunu, Tanrı isteseydi kendi durumlarının da çok daha kötü olacağını düşünmelidirler,” (DEFOE, 1998: 113) “Durumlarını hep daha iyi durumlarla karşılaştırarak sızlanıp duran kimseler, kendilerinden daha kötü durumda olanlara bakıp Tanrıya şükredecek olsalardı, daha mutlu olurlardı” (DEFOE, 1998: 140) inancını taşır.

Hay, dini inançlar yüzünden insanlarla çatışmanın, farklı inanışlarından dolayı kavga etmenin yanlış olduğuna inanır. İnsanlara karşı çıkmanın, savaşmanın, inatlaşmanın zararlı olduğuna; bunun yerine ikna, güzel söz, yumuşaklık, hoşgörü ile insanlara yol göstermek gerektiğine inanır. İnsanlar dinin değerini bilmiyorsa onlardan uzaklaşmanın en iyi yol olduğunu düşünür. İnsanları bir şeyi inanmaya zorlamanın Tanrının yerine geçmek, Tanrı adına insanları yargılamak olduğunu düşünür. Dünyada insanın yaratılmasının amacı imtihan edilmek, tercihlerini öğrenmektir. Bu yüzden insanların kendi akıl ve tercihleriyle kendi yollarını seçmesi Tanrının iradesine daha uygundur (İBNİ TUFEYL, 1996: 156-157).

Robinson, Cumaya konuşmayı ve temel dini bilgileri öğretir. Tanrı fikrini onda iyice pekiştirir, onu çok iyi bir Hıristiyan olarak yetiştirir. Robinson onun yalnız kaldığı zaman veya kendisi ülkesine döndüğü zaman tekrar eski dinine döneceğinden endişe eder. Robinson kendi bilgisinin gücüne ve Cumanın cehaletine inanarak hareket eder, ona bu dinsel bilgiler aracılığıyla üstünlüğünü kabul ettirmenin gerekliliğine inanır. Tanrıdan başlayan bir hiyerarşik dünyanın gerçekliğine Cumayı inandırır (DEFOE, 1998: 177). Adaya gelen diğer insanlarla dinsel konularda çatışma yaşamaz. Ortaçağın dinsel egemenliğinin çözülüp seküler bir dünyanın kurulmasına Robinson da içtenlikle inanır (DEFOE, 1998: 249).

3. Toplumsal Hayat

Hay'ın ıssız adasında ilk karşılaştığı kişi dini temsil eden Absaldır. Ondandır çok etkilenir. Konuşmayı, dini, diğer insanların durumlarını ondan öğrenir. Onun gelişiyse din ve akıl birbirini tamamlar. Absal da ondan saf akıl yoluyla elde edilen bilgilerin kesinliğini öğrenir, akıl ile de tanrıya ulaşılabilceğini görür. Hay adadaki diğer insanlarla tanıştıkça insanlara güveni zayıflar. İnsanların bir çok eksiklik taşıdığını, günahlara meyilli olduğunu görür. Her insanın farklı özelliği ve önceliği olduğunu öğrenir. Dünyaya meyletmeyi, mülkiyet sahibi olmak, hırslı bir hayat sürmek onun kötülediği davranışlardır. Bu insanlardan zarar geleceğini düşünüp tekrar kendi adasına döner. Kendisinin sahip olduğu bilgi ve anlayışa, mutlak gerçeklere ulaşmanın herkesin harcı olmadığına karar verir (İBNİ TUFEYL, 1996: 152-158). Entelektüel elitizm olarak adlandıracağımız bu bakışta aslında İslam dünyasının bilgiyi, dinsel yorumları avam ve havas diye ayırma gelmesinin ip uçlarını görürüz. Hay'ın insanları cahilliklerinden dolayı aşağılaması İslam medeniyetinde bilginin, imanın, iktidarın, asaletin hep havas olarak isimlendirilen bir sınıfa ait olduğu gerçeğinin tekrarıdır.

Robinson'un insan ilişkileri iki yönlü işler; kendinden üstün gördüğü insanlara karşı oldukça kibar, duyarlı, yardımsever iken kendisinden zayıflara karşı aşağılayıcı, kibirlidir. Onlar kendisi için yaratılmış uşak, işçi, köledir. Robinson insanlara güvenmez. Onlara karşı sürekli şüphe içerisindedir. Cuma kendisi için ölüme hazır olduğunu defalarca söylse de onun bir gün kendini aldatacağını düşünür (DEFOE, 1998: 182). Adasına çıkan diğer insanlara kendisini adanın kralı, valisi, oranın tek efendisi olarak tanıtır. Adada tek yetkilinin kendisi olduğunu, kuralları sadece kendisinin koyacağını defalarca tekrar eder. Adasında istediğini hapseder, istediğini öldürür, istediğini sürgün eder (DEFOE, 1998: 219). Kendisine yardım edip işlerini görmesi halinde özgür bırakacağına söz verdiği çocuğu yüksek bir para teklif edilince satar (DEFOE, 1998: 36). Kar güdüsü onun için ahlaki güdülerden önceliklidir. Biraz servet edinince ilk aklına gelen şey köle satın almaktır. Onun için onur, erdem, kişilik varlık ve zenginlikle eş değerdir. Ona göre zengin olmayanın şerefi olmaz. Bu da sadece asil batı dünyasına has bir özelliktir. Diğer insanlar köle edinilmesi gereken canlılardır. Diğerleri batıllara hizmet etmesi gereken, onların mutluluğu için çalışması gereken yaratıklardır (DEFOE, 1998: 171).

Robinson, insanlara asla güvenmez; o, "adamlara varımı yoğunu önlerine koyacak olursam, döneceklerimden, bana kötü davranabileceklerinden çok korktuğumu çünkü insanların yapılan iyilikleri bilmekten öte kendi çıkarlarını gözettilerini" söyler (DEFOE, 1998: 200). Zor duruma düşen insanlara yardım edip onları kurtarmaya çalışırken, onların kendisinin hizmetine girmesi gerekenler olarak tanımlar: "öncelikle beyler, size

yardım edersem benim için yapmanızı istediğim iki şey olacak”, bunun üzerine onlar, gemilerinin benim emrimde olacağını, dünyanın neresine gidersem gideyim benim için yaşayıp benim için ölceklerini söylediler. “sizden istediğim iki şey şu: Benimle adada kaldığımız sürece kendinizi hiçbir konuda yetkili saymayacaksınız, burada benim kanunlarımla yönetileceksiniz...” (DEFOE, 1998: 209-210).

Robinson, adada tek başına olduğunda dahi “küçük krallığın çevresini görmek” ister (DEFOE, 1998: 118). Küçük ailem dediği hayvanlarıyla yemek yerken şöyle konuşur; “baş köşede bütün odanın sahibi, yüce efendisi, zat-ı şahanelerim yer alıyordu, bütün uyruklarımın yaşaması kesinlikle benim emirlerime bağlıydı. Astığım astık, kestiğim kestikti, istediğime özgürlük verir, istediğimi kendime köle yapardım. Uyruklarım arasında şimdiye kadar başkaldırma cesaretini gösterebilen olmamıştı. Dört bir yanımda hazır bekleyen hizmetçilerimle krallar gibi yemek yiyişim görülmeye değerdi. Benimle konuşma ayrıcalığı yalnız papağanım Poll’a aitti. İyice yaşlanmış köpeğim her zaman sağımda yer alıyor, iki kedim bir lokma ekmek için bekleşip duruyorlardı” (DEFOE, 1998: 126-127). Gerçi bu üsluptan burjuvazinin soyluluk ve krallık özelemlerini çağrıştıran bir bilinç altından bahsetmek mümkündür.

Adada birçok insanı kendi egemenliğine aldıktan sonra şöyle konuşur: “artık adamın nüfusu artmıştı. Ara sıra bir kral olduğumu düşünmek en çok hoşuma giden şeylerden biriydi. Birincisi, bütün buralar kendi öz malımdı, bu topraklar üzerinde tartışılmaz bir yönetim hakkım vardı. İkincisi, uyruklarım bütünüyle uysal kişilerdi. Kesin efendi bendim, kanunları ben koyuyordum. Hepsi hayatlarını bana borçluydular, gerekirse benim için ölmeye hazırıldılar. Üç uyruğum da başka dindendi. Adamım Cuma Protestan, babası puta tapan bir yamyam, İspanyol da bir Katolik’ti. Bununla birlikte ülkemde inanç özgürlüğü tanımıştım” (DEFOE, 1998: 197). Burada modern devletin temel argümanlarından bir çoğunun da işaretini görmekteyiz. Krallıkların güçlenmesi, anayasal devletlerin ve ulus devletlerin kurulması, ulusal orduların tarih sahnesinde yer alması ve en önemlisi laikliğin güçlü bir devlet ilkesi olarak ortaya çıkması.

Robinson, adada dört kişi olduklarında devletini ve ordusunu kurduğunu ilan eder; “Ben başkomutandım, Cuma komutan yardımcısı, diğerleri de ordumuzun adamlarıydı” (DEFOE, 1998: 218) ve kendisinin etkisi altındaki herkese kaptanlığını, komutanlığını benimseyecekleri, her emrine itaat edecekleri üzerine yemin ettirirdi. Robinson, bu dört kişilik topluluğu aynı zamanda ailesi olarak görüyordu ve “kilerimdeki pirinç ve arpa benim için yeterince fazlaydı ama dört kişilik aileme yetecek gibi değildi” (DEFOE, 1998: 201) diyerek ailenin ‘baba’sı olarak kaygılanıyordu.

Robinson, yamyamları köle ediniyor, onların efendisi olduğunu sık sık tekrarlıyordu. Ama kendisi gibi batılı olanlar için o, bir kaptan, başkomutan ve vali idi. “Sonradan gelenlerin hepsi beni vali diye çağırıyorlardı” (DEFOE, 1998: 219) Robinson, eser boyunca olunabilecek her türlü iyi rütbeleri, statüleri elde ediyor doğuştan olmasa da çalışma ve kazanma ile her türlü asaletin ve statünün elde edilebileceğini, satın alınabileceğini temsil ediyordu.

Bu arada eserde dikkat çekici en önemli olgu ise medeniyetler arası bakış açısidir. Hay bin Yakzan da diğer medeniyetlere yönelik ne olumlu ne de olumsuz bir değerlendirme bulunmaz. Fakat Robinson Crusoe’da batı medeniyeti ve diğer medeniyetler sık sık karşılaştırılır. Onlardan bazılarını bakacak olursak; “kendi iğrenç tutkuları için böyle vahşice bir töre edinen, doğanın kendi haline bıraktığı bu yaratıkları Tanrı’nın hoş görebileceğine inanamıyordum. Tanrının çağlar boyu hoş görerek cezasız bıraktığı bu adamlar..” (DEFOE, 1998: 142) Robinson’a göre köle edinilmesi, kendi medeniyetleri ile terbiye edilmesi gereken yaratıklardı. “Tanrı bize (batıya) verdiği yetenekleri neden tüm insanlara vermiyor. Oysa bize verdiği aynı gücü, aynı akli, iyi olmak-iyilik bulmak ve bunlar gibi pek çok güzel hisleri onlara da bağışlasa, bu yaratıklar en azından bizim gibi, belki bizden daha fazla iyiye yönelmeye hazır olurlar, diye düşünüyorum. Tanrısal egemenliğin sınırlarını çığnıyor, aynı mezihetleri vermediği insanlardan aynı vazifeyi bekleyen başına buyruk adaleti suçluyordum. Sonuçta şuna ulaştım: Birincisi, bunların hangi amaçla böyle cezalandırıldıklarını bilmiyoruz, ama Tanrı varlığındaki niteliği gereği kaçınılmaz olarak haklıdır, kutsaldır, dolayısıyla bu yaratıkların Tanrıyı tanımaktan yoksun kalmış olmaları, Tanrının kitabında belirttiği üzere, insanın kendi bilinciyle de kavrayabildiği, o yüce yaratıcıya karşı günah işlemelerini gerektirmez. İkincisi, biz hepimiz bir çömlekçinin elindeki çamuru andırırız. Hiçbir çömlek de çömlekçiye ‘beni niçin böyle yoğurdun?’ diyemez” (DEFOE, 1998: 171-172) sözleriyle Robinson dinin meşrulaştırıcı işlevini kullanarak değerlendirmelerini Tanrısal irade ve kader ile açıklıyor. Din/kader/Tanrı batılılara diğer insanları köleleştirme hakkını veriyordu. Bu mantıkla düşündüğü ilk şey; “bir vahşiyi, ikisini, üçünü ele geçirip kendime köle yaparım” (DEFOE, 1998: 163) düşüncesidir, daha önemlisi bu düşünceyi “Tanrı beni buna çağırıyor” (DEFOE, 1998: 165) diyerek dinsel bir kılıf arayışıdır. Batının kapitalist dönüşüm sürecinde dini, toplumun bu şekilde düzenlenmesinin bir aracı, kimine göre “afyonu”, olarak değerlendirmesi çok önemli bir özelliktir. Robinson, kölesi Cumanın kendisine itaatini arttırmak ve kaçmasını engellemek için ona Hıristiyanlığı (protestanlığı) öğretir. Tanrıyı, İncili, İsa’yı, Şeytanı, Ahireti, ibadet etmeyi öğretir. Sonunda “vahşi adam şimdi iyi bir Hıristiyan olmuştu, belki benden de iyi” (DEFOE, 1998: 180) diyerek dinin bağlayıcılığını ifade eder. Fakat tüm bunlara rağmen o vahşinin

“bir gün yine ulusuna katılmak isteyecek, dinini unutmakla kalmayıp daha da ileri giderek beni ulusuna haber vereceğini, yüz ya da iki yüz kişiyle dönerek beni bir güzel yiyeceklerini, onun da bu şölene sevinçle katılacağını” (DEFOE, 1998: 182) düşünerek ona olan güvensizliğini ve şüphesini her zaman korumaktadır. Bu yüzden de her olayda onun aklına mutlak itaat duygusunu yerleştirir ve her defasında “sen ne zaman ister, ben var ölmek Efendi” (DEFOE, 1998: 189) cevabını alarak rahatlar. Çünkü ona öğrettiği ilk şey; “Ona, efendi demesini öğrettim, bunun da benim adım olduğunu öğrettim.” (DEFOE, 1998: 169) Kölesi sahibinin adının Robinson olduğunu asla bilmez onun adı evrensel bir addir; Efendi. Böyle bir efendiye sahip köle yavaş yavaş, efendisinin terbiyesiyle “Avrupalıların tatlılığı ve yumuşaklığını” (DEFOE, 1998: 168) kazanabilecek ve iyi bir Hıristiyan olacaktır.

4. İktisadi Hayat

Hay için doğa ve eşya Tanrının eseridir, insanlara emanettir. Bu nedenle doğada var olan canlıları ve çşyaları aşırı ve gereksiz tüketmek, yok etmek, türlerinin devamını engellemek, doğal ortamlarını bozmak onların sahibi olan Tanrıya karşı koymak, onun emirlerine isyan etmektir. Hay doğal iktisat dünyası kurar. Her şeyi yaratılış amacına uygun, israf etmeden, devamlarını sağlayarak tüketmektedir. Lüks için tüketimi sevmez, sadeliğe önem verir ve her işte amacı o işinin en uygun şekilde gerçekleşmesidir. İş yapmak için iş yapmak yerine ihtiyaçlarını karşılamak için çalışır. Onun için çalışmaktan çok dinlenmek, rahat etmek, doğayı, evreni, Tanrıyı düşünmek önemlidir (İBNİ TUFEYL, 1996: 132).

Hay için en büyük kötülük dünya için çalışmak, yaratıcıyı unutmaktır. Dünya ile meşguliyeti, dünya için çok çalışmayı, mülkiyet edinmeyi, hakkından fazlasını istemeyi, zorla elde etmeyi, çalmayı aşağılar. Bilgisizlik üzerine kurulu hayatı lanetler. Bütün amacı mal toplamak, yemek-içmek, cinsel arzu peşinde koşmak, başkalarına kin ve nefretle yaklaşmak, başka insanları ezmek, küçük düşürmek, mevki ve makam isteğinde bulunmak üzere yaşayanları en aşağılık insanlar olarak değerlendirir. Asıl olan ise öte dünya için çalışmak, bu dünyanın uğraşlarından ve nimetlerinden yüz çevirmektir. İnsanı Tanrıyla bütünleşmekten, onu düşünmekten alı koyan her şey kötüdür. Tanrı mutlak amaçtır, diğer her şey ona ulaşmanın araçlarıdır (İBNİ TUFEYL, 1996: 157).

Hay için insanı erdemliliklerden uzaklaştıran ve Tanrının istediği gibi yaşamak ve onunla bütünleşmekten alı koyan şey onların mal ve statü peşinde koşmalarıdır. Hay, çalışmayı tek başına bir amaç edinmeyi ve her yolu deneyerek servet sahibi olmayı eleştirirken, sadece gerekli olan hayati

ihtiyaçlarının giderilmesi için çalışmayı kutsar. Bunun nedeni de yine dinsel bir argümana dayanır: Tanrıya daha sağlıklı ve daha fazla ibadet etmek. Hay, doğanın dengesinin ve toplumsal uyumun bozulmasından çok korkar. Doğanın dengesini bozmamak için uğraşır ona sahip olmak yerine onunla uyum içinde yaşar. Toplumsal uyumu bozmamak için de toplumla anlaşamadığı zaman mücadele etmeyi değil kaçmayı ve inzivaya çekilmeyi (adasına dönmeyi) tercih eder.

Hay'ın şahsında aslında İslam ve Doğu medeniyetlerine egemen olan bir anlayışın da işaretlerini görürüz. Zenginlik mi yoksa fakirlik mi insanın var oluşu için önemlidir, üstündür. Daha dinsel ifadelerle mal, mülk ve servet sahibi bir zengin olup diğer insanlara yardımda bulunarak şükretmek mi, yoksa elinde şükredecek bir şey olmayacak kadar fakir olup sabretmek mi daha yüce bir erdemdir. Bu konuda aslında İslam dünyasında çok geniş bir tartışma literatürü vardır. Hatta bu sorunun çözülmeyip günümüze kadar da akseden tezahürleri vardır. "Bir lokma, bir hırka", "çok mal yalansız, dolansız olmaz" anlayışı İslam dünyasının serveti ve zenginliği olumsuzlamasının örnekleridir. Küçük bir azınlığın elinde toplanan servet İslam dünyasında ekonomik gelişmenin ve kalkınmanın kaynağını teşkil etmemiş, tabana yayılan bir refah hiçbir zaman olmamıştır. İslam dünyası hala yokluk ve sefaletle sabreden bir görüntü arz etmektedir. Hay da işte bu geleneğin tam ortasında yaşayan örnek bir Müslüman olarak zenginliği doğal olarak şükretmeyi reddederken fakirliği ve sabretmeyi tercih etmektedir. Aslında bu tercih İslam dünyasında mal, mülk ve servet edinmekten, zengin olmaktan ve o yolda mücadele etmekten, ticaret yapmaktan korkmanın ürünüdür. Tüccar bir peygamberin tabilerinin bu korkuyla yaşaması kadar anlaşılmaz bir şey de olmasa gerekir.

Robinson, kapitalizmin insan tipini çağrıştırır. O, her alanda üretimden ve tüketimden yanadır. Hayatının tek amacı çalışmaktır. Dini inancı gereği çalışmak onun için ibadetlerin en büyüğüdür. Dünyada insana düşen görev çalışmaktır ve ahirette insanın yerini belirleyen dünyadaki üretim ve çalışmasıdır. Çalışma ahlakı açısından bu anlayış Calvinizm ile tamamen uyuşmaktadır. Günün hiçbir anını mecbur kalmadıkça dinlenerek geçirmez. Bıkmadan, usanmadan kendi rahatı için aylar sürse de çalışır, bu ona büyük zevk verir. En büyük keyfi yapıp bitirdiği bir işi seyretmektir (DEFOE, 1998: 67).

Robinson, zihninde beliren, arzuladığı her ihtiyacını yapmanın, elde etmenin tüm yollarını dener. Tek kişi olarak yaşadığı evinin (kale/şato) solunu, oturma odası, mutfağı, kileri, hemen hemen bütün odaları vardır (DEFOE, 1998: 55). Adanın ayrı ayrı yerlerinde bir kışlık şatosu, bir de yazlık villası vardır. Yemekten sonra şarap içmeyi, tütün içmeyi arzular ve gerçekleştirir. Çikolata yapamadığı için üzülür. Bir masa, bir sandalye yapmak için günlerini

harcar, onların yokluğuna tahammül edemez, rahatı için hiçbir fedakarlıktan kaçınmaz. Yarını mutlu geçirmek için tutumluluğa önem verir, yiyeceklerini, barutunu tutumlu kullanır. Sahip olduğu şeylerin tükenmesini asla istemez, onların bitmesi onu çok üzer, hiç bitmemesi için dua eder (DEFOE, 1998: 73). Tüm bu çabaları ve amacı tek başına bir adada medeniyet kurma uğraşısıdır. Adayı imar etme, düzenleme yönünde çalışır. Tek başına bir kent kurar gibi hareket eder. İsteklerine hiçbir zaman sınır koymaz, onun tek düşmanı imkansızlıktır.

Robinson, bir mağripliği (Ksuri) babası ve Muhammet üzerine yemin ettirerek “bana sadık kalırsan seni büyük bir adam yaparım” diyerek köle edinir. Daha sonra onu asla bırakmayacağına dair söz vermiş olsa da Hıristiyan olduğunda on yıl sonra serbest bırakılması ve hayır diyemeyeceği bir para karşılığı satacak kadar ticareti ahlakın önüne geçirir (DEFOE, 1998: 28,36).

‘Her şeyi çadırıma taşımıştım ama yine de gözüm doymamıştı’ (DEFOE, 1998: 52) “Yetinmek bilmez huyumdan dolayı kendime kızıyorum” (DEFOE, 1998: 120) diye şikayet eden Robinson o dönemin insan tipi olan “Homo economicus”u, ekonomik ihtiyaçlarını karşılamayı öncelleyen insanı çağırıştırır. Ayrıca kapitalizmin doğmasına sebep olan biriktirme arzusu onda doruk noktadadır. Robinson’un, “belki bir gün işime yarar düşüncesiyle derisini yüzmeye karar verdim” (DEFOE, 1998: 32), “hay kör olası para, şimdi ne işe yararsın, yerden almaya bile değmezsin, denizin dibini boyla, dedim. Yine de ne olur ne olmaz diyerek paraları denizden çıkarıp yanıma aldım” (DEFOE, 1998: 53) sözlerinde doyumsuzluğu ile stokçuluğunun bir araya gelmesiyle kapitalizmin temellerinin atıldığı çağın insanı/burjuva karşımıza çıkar.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi ortaçağdan modern çağa geçişin başrol aktörü burjuvazi sınıfıdır. Bu dönem, burjuvazinin yükselişine koşut olarak kapitalizmin büyümesi ve kapitalist girişimin emperyalizm şeklinde tüm dünyaya yayılması dönemidir. Robinson Crusoe bu dönemin insanıdır. Robinson, kendi sınıfını, orta sınıfı/burjuvaziyi babasının ağzından yüceltmekte, halk ve soylular arasında kalan bu sınıfın erdemlerini sıralamaktadır. “Babama göre ben aşağılık ile büyüklüğün ortasında, normal yaşantının en üst noktasında yer alıyordum. Bu hayat tarzı zahmet ve eziyetten uzak, zengin tabakanın kendini beğenmiş, lüks, ihtiraslı ve kıskanç yaşantısının çok ötesinde, insan mutluluğu için en elverişli, olabilecek en mükemmel yaşam tarzıydı. Tüm insanların gıpta ettiği, kralların bile çoğu zaman bunalıp ‘keşke ben de orta halli bir vatandaş olsaydım’ diyerek özlemini çektikleri bir hayattır. Babama göre tarih boyunca mutluluğun yollarını arayan filozofların, orta halli bir yaşam konusunda uzlaşmış olmaları haklılığın en güzel kanıtıdır” (DEFOE, 1998: 10-11) Robinson adadaki hayatını da buna göre şekillendirmeye

çalışırken çoğu zaman soylu kesimin davranışlarına da öykünmektedir. Burjuva ahlakı gereği o, işini ve servetini büyütmek ve böylece orta sınıfının tüm erdemlerine ulaşmak ister: “İşim ve servetim büyüdükçe, kafam en usta iş adamlarını bile yıkıma uğratacak, gücümün ötesinde bir takım düşünceler dolmaya başladı...Rahat, tasasız bir yaşam olan orta yaşamın tüm mutluluklarını tadabilecektim” (DEFOE, 1998: 40) Onun yaşam felsefesi de bu idi. Bunu gerçekleştirmek için nasıl yaptığı önemli değildi, özgür rekabet ortamında “ekonomik insan” diğerlerini yıkımı uğratacak bir “kurt”tur. Onun tek derdi, yaşam koşullarını elinden geldiğince güzelleştirmektir (DEFOE, 1998: 78) “Bütün bunlar tembel olmadığımı, rahat yaşamam için gerekli her şeyi yapmakta hiçbir çabadan kaçınmadığımı göstermeye yeter” (DEFOE, 1998: 130) sözleri onun hayat felsefesini en iyi özetleyen ifadelerdir: çok çalışmak, rahat yaşamak, bu yaşama ulaşmak için gereken her şeyi yapmak.

Hayatının her alanını ve zamanını çalışmak üzere kurgulayan Robinson’un tek şikayeti “bu çabalar içerisinde uğraşıp didinirken Tanrıyı unutmak”tır (DEFOE, 1998: 79). Çünkü Tanrı onun için kişiye özel dininin/Protestanlığın patronudur. Patronun verdiği işleri en iyi şekilde yapmak çabası sonucunda karşılığını ondan yeni bir iş olarak alacak ve o işi Tanrı adına kutsayacaktır. Onu unutmak bu yüzden mümkün değildir. Tanrı ıssız bir adaya düşürerek sınavdığı bu kişinin çalışması sonucunda ona o adayı verecek ve onu fakir geldiği adadan zengin olarak gönderecekti. Robinson, adanın maliki olarak da diğer insanlara patron olarak iş verir. Böylece Protestanlık dininin Tanrısı, peygamberi ve müritleri tamamlanmış veya bir şirketin patron hiyerarşisi belirlenmiş olur. “Adanın mülkiyet hakkı benim olmakla birlikte her birine beğendiği parçayı verdim. İşleri böylece düzene koyduktan, adadan ayrılmayacaklarına dair hepsinden söz aldıktan sonra ayrıldım” (DEFOE, 1998: 251).

Robinson Crusoe’dan yaptığımız bu kısa iktisadi hayat alıntıları o dönemi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu kısa alıntı bize Batı medeniyetinin dönüşüm sancılarını, ilkelerini, değerlerini ve hayat felsefesinin ip uçlarını sunarak yavaş yavaş güçlenen orta sınıfın bu dönüşümdeki yerini gözlemlememize yardımcı olur. Tüm bu gözlemler ışığında Robinson örneğinde burjuvazi ve dönüşüm kültürü üzerine bazı özellikler çıkarmamız mümkündür.

Her şeyden önce Robinson Crusoe dönemin ideal tipi olarak “homo economicus”tur ve hayat felsefesi “homo homini lupus”tur. O, tam bir doğal özgürlük dünyası kurgusu içinde, doğal durum fiksasyonlarına uygun insan doğasını temsil eden “laissez-faire”ci bir burjuvadır. Onun hayatını yönlendiren güdü yaşam ihtiyaçlarını karşılamak değil “doymayan gözü” ve “yetinmek bilmez huyu”nu tatmin etmektir. O, bu felsefe gereği düşün ve

eylemliliklerinde, istek ve arzularında hiçbir sınır tanımaz, Tanrıya bile hesap sorar, işine yarayacağı zaman onu hizmetine çağırır. Tanrı onun için ekonomik eylemlerinin meşrulaştırılması için kullandığı bir araçtır. Onun için hayat “marjinal fayda” elde edilmesi gereken bir fabrikadır.

Robinson Crusoe için servet ve bilgi en büyük güçtür. O, bu güçler aracılığıyla diğer insanların efendisi olabilmektedir. Para karşılığı sattığı kölesinin özgürlüğünü de satın almıştır. Onun için hayat da özgürlük de birer mülktür ve satılabilir, alınabilir. Onun için metalaştırılmayacak hiçbir şey yoktur. Bu yüzden Robinson için değerler değil önemler, ihtiyaçlar değil arzular önceliklidir. Onun için bir ahlaki sorun yoktur, fayda sorunu vardır. O, her şeyin metalaştırılabileceğine inanır ki o fazla meta sahibi olanların iktidarı devam etsin. Kendisinde olmayan ama iktidar aracı olabilecek her şey buna dahildir. O, hayatı, özgürlüğü, doğayı, insanı, bilgiyi, asaleti, sınıfsal statüleri, siyasal ve toplumsal unvanları hatta krallığı parayla satın alınabilir hale dönüştürür. Para da güçtür ve kaynağı ticarettir/burjuvadır. Toplumsal ve siyasal iktidar hiyerarşisini de yine bu güç ilişkileri belirler. Onun kurduğu adadaki toplum, efendinin güç ve servetine katkıda bulunma üzerine düzenlenmiştir. Bu toplum güç, servet ve bilginin kurumlaştırılmış halidir. Hiyerarşiyi belirleyen de yine efendiye “marjinal fayda” sağlama yeteneğidir.

Robinson Crusoe, döneminin burjuva ahlakını yansıtan biri olarak dindar bir Protestan, çalışkan, üretken, kazanma hırsıyla dolu, tutumlu bir iş adamıdır. Hepsinden önemlisi Robinson eser boyunca gözlemlediğimiz ve burjuvazinin önemli bir özelliği olan hesap-kitap adamıdır. Ne?, ne kadar?, ne zaman? biriktirilecek, nasıl harcanacak ve nasıl tüketilecek? Tüm bunları bir muhasebeci titizliğiyle hesap eder ve en uygun şartları bulduğunda uygular. O, pragmatik olması nedeniyle sonuçlarını iyice hesaplamadığı şeyleri yapmaya girmez. O bir zaman mühendisidir. Zamanı boşa harcamak onun için en büyük günahdır ki bu yüzden gece-gündüz, karanlık-aydınlık demeden çalışır (DEFOE, 1998: 63). Burjuva kültürünün zamana bakışı aslında büyük dönüşümün temelidir. Burjuvazinin “zaman paradır” sloganı ile Robinson’un hayatı tamamen örtüşmektedir. Onun için zaman en değerli şeydir ve her kayıp zaman elde edilecek bir “fayda”nın yok olması demektir.

SONUÇ

Güncelliğini koruyan medeniyetler çatışması teorileri daha çok maddi medeniyet ve onun sonuçları temellidir. Biz günümüze kadar uzanan bu çatışmanın kökenlerinin ortaçağa ve hatta öncesine uzanan bir dünya, doğa, hayat algılaması üzerine kurulu farklılıklardan kaynaklandığını düşünüyoruz. Çatışma öncelikli olarak tamamen düşünsel kökenlidir ve özünde de insanın

evrendeki yerine/varlık, amacına/niçin, emeğine/nasılına bakış açısı vardır. Bu yüzden Hay/Doğu ile Robinson/Batının hikayeleri bu çatışmaya ışık tutucudur. Her medeniyet önce amacını/insanı, sonra aracını/insanı, en sonunda da ürününü/insanı yaratır. Çünkü medeniyet makro insan, insan mikro medeniyettir. Çalışmamızda iki insanın küçük dünyasından yola çıkarak iki medeniyetin büyük çatışmasının kökenlerini bulmaya çalıştık.

Doğu; inanca, onun kaynağı olan ruha ve onun da sahibi olan Tanrıya dayalı bir hayat düzenlemesini öncelerken Batı; maddeyi, onun kaynağı olan doğayı/aklı ve onun da sahibi olan insanı merkeze alır. Doğal olarak Doğunun düşünce kaynağı din iken Batıninki bilim ve tekniktir. Bu yüzden Doğu her türlü düşün ve eylemlilikte niçinliği sorgularken Batı için önemli olan nasıllıktır. Doğu sebepleri ararken Batı sonuçlara yönelir. Doğu için amaç, Batı için araç önemlidir. Doğu ahlakiliği amaçlılığın özü kabul ederken Batı faydalılığı esas alır. Bu yüzden birinci için ikna, ikinci için güç etkindir.

Doğu, insanı tanımanın yolu olarak öznelliğe yönelirken Batı nesnelliğe inanır. Doğu için ilham, vahy, sezgi, şuur, idcal, vicdan yol gösterici kaynaklarken Batı için zeka, akıl, deney, gerçek, fayda yol işaretleridir. Doğu için insan ihtiyaçlar için vardır ve en büyük ihtiyaç Tanrısal bütünleşme/ibadettir. Batı insanın isteklerini esas alır ve bütün isteklerin ancak çalışma ile karşılanacağını düşünür. Doğu için dünyada yapıp etmek için helal ve haramlar var iken Batı için sınırsız bir özgürlük alanı içerisinde kar-zarar hesaplaması vardır. Doğu amaçlarına ulaşmada kendine dönmeyi, toplumsal istek ve tutkularından uzaklaşmayı, Tanrıya yönelerek inzivaya çekilmeyi, sorunlarını tek başına çekip sabretmeyi nasihat ederken Batı için sorunlar çözülmek için vardır ve gerçeklerle yüzleşmek, toplumla hesaplaşmak, hayatla mücadele etmek bu çözümün yapı taşlarıdır. Doğu sorunların çözümünde metafizik değerlere Batı fiziki değerlere yönelir. Doğuda kutsallığın gölgesinin düşmediği hiç bir şey yok iken Batıda gerçeklerden yola çıkarak şeylerin problematiği ve dialektiği tartışılır. Bu yüzden Doğu için hayat ahlaki bir drama iken Batı hayata sosyal-siyasal-ekonomik mücadele alanı olarak bakar.

Doğu için toplumsal ilişkilerde belirleyici olan inanç birliği kaynaklı, organik ilişkilere dayalı, monolitik söylemli, bilgelik değerleriyle yüklü, dengeli, uyumlu, bütüncül, homojen, insanların denkliliğine/aynılığına yönelik bir düzen kurgulaması söz konusudur. Batı için toplumsal ilişkilerde öncelik bireylerin istekleri, çıkarları ve tercihleridir. Batı için toplum rasyonel çıkarlarıyla birbirinden tamamen ayrışabilir insanlardan oluşan diyalogun temel alındığı, heterojen, atomik, çatışmacı, bilgiçlikle donanımlı, rekabete dayalı, insanların özgürlüğünün ve çeşitliğinin öncelendiği bir mekanik yapıdır. Doğu bu yapı içerisinde hakikatin/hikmetin peşinde koşarken Batılı realitenin/olgunun yaratıcısı olmak ister. Doğulu statik bir yaşamın huzuru

peşinde iken Batılı dinamizmin sorunlarıyla boğuşmaktan haz almaktadır. Bu yapılarda Doğulu, bir cemaatin Batılı ise bir cemiyetin üyesidir. Doğulu için önemli olan kendisini toplumu için feda etmek, kendini toplum içinde terbiye etmek, isteklerini kontrol etmek, kurulu düzen içerisindeki hiyerarşisinin gereklerine uymak, toplumun/devletin üzerine yüklediği ödevlerini şikayetsiz yerine getirmektir. Batılı birey farklı olmasının getirdiği bilinçle kendi isteklerini tatmine çalışır, kendini toplumun bir aracı olarak görüp feda etmek yerine toplumun amacının kendisi olduğuna inanır. Batılı için ödev değil inisiyatif önce gelir, hiyerarşinin kurallarına değil doğal hak ve özgürlüklerin herkesi eşitleştirdiği doğal düzene inanır. Doğulu toplumsal hayat içerisinde var kılınmaya/yaratılmaya/ üretilmeye inanırken Batılı için varoluş/tekamül/ kendini gerçekleştirme esastır. Doğulu, toplumda yaşamasına karşın içe yönelik yaşar, kendine arzularına hakim olmayı telkin eder, arzuların aç bırakarak terbiye olur, onu kurtaracak bir kahraman gelinceye kadar kaderine razı olur. Batılı dışa yönelik yaşar, doğayı ve hayatı keşfetmek ister, arzularını tutkularını yok saymak yerine onları besler, doyurur, tutkuları ne kadar büyürse kendini o kadar iyi gerçekleştirir, tek kurtarıcısı ve hayatının kahramanı yine kendisidir, kadere razı olmak yerine kaderini kendisi yazar.

Doğu bir ahlak, bir terbiye, bir kültür yaratmak için uğraşırken Batı bir idoloji, bir bilim, bir medeniyet dünyası kurmak ister. Biri yerelliklerin içerisinde yaşarken diğeri evrensel değerlerin peşinde koşar. Doğu için kültürel tanışıklık öncelikli iken Batı için medeniyetler çatışması kaçınılmazdır. Batı bu çatışma için her türlü silahlanma içinde iken Doğu ona mahkum halde, onun silahlarıyla ona karşı çatışmaktadır. Doğu, bir kültür olarak dayanışmayı seçerken, Batı bir medeniyet olarak egemenlik/emperyalizm peşindedir. Sömürü kaçınılmaz ise Doğu sömürülen/fakir/sabreden olmayı Batı sömüren/zengin/şükreden olmayı tercih eder.

Tüm bu değerlendirmeler bize gösteriyor ki evren, doğa, Tanrı, insan, eşya, ahlak, zenginlik, özgürlük, iktidar, meşruiyet vb. konularda her iki medeniyet dünyası arasında çok köklü farklılıklar vardır. Bu medeniyetler arasında bir çatışmanın öz/idea itibarıyla varlığı kuşkusuzdur ancak bunu maddi dünyanın hegemonik üstünlük mücadelesine dönüştürmek istekliliği bir medeniyet ontolojisine/deontolojisine aykırıdır. Çatışma kurgusu içinde doğal olarak bir diyalog arayışından, bir barış uğraşından değil bir monologdan, bir savaş hazırlığından dem vurmamak gerekecektir. Bu çatışma için söz, kalem ve hoşgörü yerine tehdit, silah ve horgörü kuşanmak gerekecektir. Farklılıkların farkında olarak "birlikte yaşamak" özgürlüğü yerine ötekini yok ederek herkesi "bizlikte yaşatmak" zorunluluğunu koymak gerekecektir. O zaman bu bir medeniyetler çatışması değil de bir egemenlik / sömürü / barbarlık savaşı olacaktır. Bu savaşın niçinliğini, nasıllığını ve sonucunu merak ediyorsak yeni

bir ıssız ada hikayesi kurgulamamız ve bu kez kahramanlarımızın iki kişi olması gerekecektir: Hay bin Yakzan ve Robinson Crusoe.

Kaynakça

- AĞAOĞULLARI, M. Ali/KÖKER, Levent (1991), *İmparatorluktan Tanrı Devletine* (Ankara: İmge Yayınları).
- DEFOE, Daniel (1998), *Robinson Crusoe* (İstanbul: Şule Yayınları) (Çev.: Melike Kır).
- DUBY, Georges (1991), *Erkek Ortaçağ* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları)
- HUBERMAN, Leo (1974), *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (Ankara: Dost Yayınları).
- İBN TUFEYL (1996), *Hay bin Yakzan* (İbn Sina'çevirisi ile beraber) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları) (Çev.: M.Ş. Yaltkaya-B. Reşid).
- KANSU, Aykut (1994), *The Rise Of The Modern State and Politics in Western Europe* (Ankara: METU).
- KILIÇBAY, M.A., "Bir İtalyan İcadı: Rönesans ve Doğunun Olanaksız/ Olanaklı Rönesansı," *Gergedan*, Sayı. 13.
- MOOR Jr, Barrington (1989), *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* (Ankara: V Yayınları) (Çev.: Şirin Tekeli ve Alaatin Şenel).
- SABINE, George H./THORSON, Thomas L. (1973), *A History of Political Theory* (London: The Dryden Press, Fourth Edition).
- WEBER, Max (1958), *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism* (New York: Charles Scribner's Sons) (Trans. Talcott Persons).
- WIGHT, M. (1977), *Systems of State* (Leicester: Leicester U. Press).